

ЗАСОБИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ ЯК ДЕТЕРМІНАНТ ЗЛОЧИННОСТІ

MASS MEDIA AS DETERMINANT OF CRIME

Гриценко Є.С., студентка

*Інститут прокуратури та кримінальної юстиції
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Стаття присвячена висвітленню проблематики взаємозв'язку феномена злочинності і діяльності ЗМІ через виокремлення криміногенної спрямованості їх інформаційного продукту, вплив такої інформації на причинність поширення злочинності. Проаналізовано види інформаційного контенту, його прямий та опосередкований вплив на розвиток компонентів злочинності, різні аспекти виявленого криміногенного потенціалу ЗМІ, а також механізм дії (конкретні методи) масмедіа у контексті розвитку злочинності.

Ключові слова: злочинність, засоби масової інформації, взаємозв'язок злочинності і засобів масової інформації, детермінація злочинності, інформаційний продукт, вплив засобів масової інформації.

В статье исследуется проблематика взаимосвязи феномена преступности и деятельности СМИ сквозь призму криминальной направленности их информационного продукта, влияние такой информации на причинность распространения преступности. Проанализированы виды информационного контента, его прямое или косвенное влияние на развитие компонентов преступности, разные аспекты обнаруженного криминального потенциала СМИ, а также механизм действия (конкретные методы) массмедиа в контексте развития преступности.

Ключевые слова: преступность, средства массовой информации, взаимосвязь преступности и средств массовой информации, детерминация преступности, информационный продукт, влияние средств массовой информации.

The article is devoted to the coverage of the following problem – the relationship between the phenomenon of crime and functioning of the media from the perspective of the criminogenic direction of its information product, the impact of such information on the causation related to the spread of crime. The research objects are types of informational content, its direct and indirect influence on the development of crime components, various aspects of the revealed criminogenic potential of mass media, as well as the mechanism of mass media activities (concrete methods) in the context of the development of crime.

Information is an integral part of mass media. Public consciousness is an object of its influence, also creating certain dominant ideology, public opinion and a system of stereotypical thinking. Both crime and society are functioning in information space. The media act as an activating mechanism for the manifestation of the deviant behavior of certain parts of society, inclined to commit crimes and who have anti-social values and ideas about life.

Criminal activity vector in media forms a number of negative stereotypes in the public consciousness – impunity, indifference, apathy, aggression, propensity for violence, “easy going” lifestyle. By falsifying publicly important facts, the dissemination of uncontested data under the guise of reliable, discrediting political leaders, representatives of state law enforcement agencies, violating the rules of morality, presenting facts in the light of sensationalism and emphasizing the specific negative details of certain criminal attacks the media directly or indirectly affects the crime causality, as well as its state, level and dynamics towards the increase. Besides, creating an image of the attractiveness of the criminal world, heroizing the criminals, informing about the methods of committing criminal offenses, sharp criticism of law-enforcement and preventive activity of the criminal justice bodies and advancing of criminal ideology into the society form the corresponding criminal genealogy reference points in the public consciousness and thereby contribute to the formation of criminal motivation or its realization.

Key words: crime, media, determination of crime, causation of crime, relationship between mass media and crime, information product, influence of the media.

У світових глобалізаційних, інтеграційних процесах засоби масової комунікації є інструментарієм поширення соціально значущих ідей, поглядів, концепцій, теорій. Інформація виступає змістовною частиною масмедіа. На думку учених, саме через неї суспільна свідомість піддається впливу, формується певна панівна ідеологія, громадська думка та система стереотипного мислення, адже соціум поглинає готовий інформаційний продукт. Нині суспільство включено в інформаційний простір. Тому всі соціальні багатокомпонентні феномени, зокрема злочинність, існують і розвиваються у площині такого простору. Цілком логічним є існування певного своєрідного взаємозв'язку між діяльністю ЗМІ та розвитком злочинності. ЗМІ як «рушійна сила» провокування змін у моделях поведінки людей може спричинювати саме певні девіантні відхилення. Найвні криміногенні аспекти, висвітлені через названі джерела комунікації, активізують крайні прояви таких відхилень у вигляді кримінальних правопорушень. У цьому розрізі масмедіа виступає саме як детермінант злочинності. Б.М. Головкін вказує, що комплекс детермінантів злочинності, які включають криміногенні явища та процеси, спричинює вибір нелегального способу досягнення цілей лише певної частини людей, насамперед, тих, хто має антисуспільну спрямованість свідомості та кореспондуючу їй схильність до протиправної діяльності. Безпосередній вплив на суспільну свідомість здійснює «четверта» гілка влади – ЗМІ [1].

У дослідженні питання впливу ЗМІ на злочинність загалом важливим є виокремлення аспекту її функціонування як соціального явища. С.О. Шотніков дотримується такого погляду, що злочинності притаманні дві очевидні ознаки – іррегулярність (стихійність) та масовість. Через це доволі складно вести наукову дискусію щодо конкретного впливу ЗМІ на злочинність. Тому не зовсім доцільною є точка зору, що злочинність є об'єктом впливу засобів масової комунікації. Більш слушною є думка, що злочинність – результат певних видів негативного ефекту масмедіа на суспільну свідомість [2].

Проблематика дослідження ЗМІ як криміногенного феномена полягає у невизначеності і відсутності однозначності щодо ролі масової комунікації серед інших причин злочинності. Безперечно, діяльність ЗМІ раніше вже була об'єктом окремих кримінологічних досліджень українських та зарубіжних науковців, зокрема її видів, генезису злочинної поведінки, детермінації та протидії злочинності. Її розробляли В.С. Батиргарєва, В.В. Голіна, Б.М. Головкін, І.М. Даньшин, О.М. Джужа, А.П. Закалюк, А.Ф. Зелінський, О.Г. Кулик, О.М. Литвак, О.М. Литвинов, В.І. Осадчий, В.М. Попович, О.С. Сотула, Є.Л. Стрельцов, В.Я. Тацій, В.О. Туляков, П.Л. Фріс, М.І. Хавронюк, В.І. Шакун, С.Ю. Шостко та інші. Вплив ЗМІ на формування особи злочинця розглядала Н.С. Юзікова, а ЗМІ з огляду на чинник інституціоналізації злочинності – В.М. Дрьомін.

Незважаючи на різноманітність теоретичних та практичних доробків науковців щодо дослідження існування криміногенного аспекту в діяльності ЗМІ, аналіз попередніх наукових робіт вказує, що проблема засобів масової комунікації як об'єктивно існуючого кримінологічного явища потребує більшої уваги. Безперервний розвиток інформаційного простору, в який включено ЗМІ, відсутність односторонності щодо методики їх комплексного кримінологічного дослідження та аналізу, реорганізація структури правоохоронних органів в Україні, що справляють вплив і на інформаційне забезпечення попередження та протидії злочинності, зумовлюють теоретичну та практичну доцільність вивчення цієї проблеми.

Метою статті є висвітлення питання впливу ЗМІ як криміногенного чинника активізації злочинності.

Перед встановленням взаємозв'язку між масмедіа та злочинністю необхідно виокремити поняття, складові частини джерел цього виду комунікації. На законодавчому рівні дефініція засобів масової інформації закріплена в Законі України «Про інформацію» від 02.10.1992 р. № 2657-ХІІ: «Засоби масової інформації – засоби, призначені для публічного поширення друкованої або аудіовізуальної інформації» [3]. Сучасна система ЗМІ залежно від зовнішнього вираження висвітленого контенту поділяється на такі складники: 1) друковані (преса); 2) електронні (телебачення, радіомовлення, інтернет-ресурси).

Залежно від смислової наповненості інформаційного продукту, що транслюється через ЗМІ, треба виділити такі різновиди інформації: 1) порівняно нейтральна інформація (висвітлена інформація не має чіткого взаємозв'язку з досліджуваними явищами кримінологічної науки, проте транслює негативні соціальні феномени, які мають кримінологічне «забарвлення»); 2) кримінологічно значуща інформація про окремі злочини, злочинність, її динаміку, рівень та стан, причини та умови злочинності, злочинців та їх жертв, заходи запобігання та профілактики злочинності, нормативно-правову базу щодо вирішення кримінологічних проблем, діяльність органів кримінальної юстиції, інститутів громадянського суспільства; 3) кримінологічно-деструктивна інформація (заперечення або замовчування кримінально значущих подій, попри їх об'єктивне існування; драматизація злочинності або криміногенної ситуації; вплив на криміналізацію соціуму завдяки пропаганді кримінальної субкультури, романтизації злочинності, формування антисуспільної настанови на вчинення злочину; пряме чи завуальоване підбурення до вчинення кримінально каранних діянь; неетичні або аморальні подоробиці, зокрема про особистість злочинців та жертв).

Насамперед, злочинність крізь призму інформаційного продукту ЗМІ можна проаналізувати у трьох аспектах. Перший із них – «імідж» злочинності – полягає в односторонньому, спотвореному, досить вузькому наданні інформації, що спрямована лише на виклик інтересу цільової аудиторії й не завжди відповідає реальній криміногенній ситуації. Тобто таке поєднання певної художньої образності з реальним феноменом, з одного боку, закладає підґрунтя в суспільній свідомості стосовно злочинності як частини нашої буденності, закономірного явища, яке є невідворотним. З іншого боку, такий хибний медійний образ злочинності дає поштовх до криміналізації, віктимізації населення, а також призводить до «вмонтування» в громадську свідомість стереотипів прояву девіантної поведінки.

Задля досягнення цілей вивчення медійного прояву в злочинності М.О. Д'ячкова у дисертації об'єктом дослідження визначила інтернет-ЗМІ за категорією подання новин, а також систему автоматичного пошуку Google. Ключовими словами для контент-аналізу обрано окремі кримінальні правопорушення (злочини проти життя та здоров'я особи, проти статевої свободи, насильницькі злочини тощо). За результатами аналізу виявлено, що 65% згадувань у новинах припадає на вбивства, 13% –

тілесні ушкодження, 10% – крадіжки, 6% – зґвалтування, 3% – грабїж, 3% – розбій, менше 1% – викрадення автотранспорту [4]. Логічно припустити, що ЗМІ формує певний образ злочинності, насамперед, із позиції насильницької характеристики (орієнтована на позбавлення життя, завдання різного ступеню тілесних ушкоджень, посягання на статево свободу). Поряд із цим відсутня характеристика злочинності з позиції окремих злочинних посягань корисливого типу, що усуває її з поля зору цільової аудиторії, тим самим усталює терпимість до такого виду злочинів.

Другий аспект ЗМІ у розрізі детермінації злочинності виявляється в тому, що інформаційні масові ресурси прямо чи опосередковано впливають на процеси віктимізації та криміналізації населення. Готовий інформаційний продукт нівелює здатність суспільства до обробки та аналізу отриманої інформації через низку медіа-маніпуляцій (дезінформація, техніка «сендвіча», поширення соціальних міфів, створення інформації, яка віддалена від об'єктивної реальності, буденна розповідь), через що феномен злочинності стає прийнятним й передбачуваним для соціуму. Тобто суспільство втрачає внутрішній ресурс щодо передчасного виявлення та попередження злочинності і сприймає її як різновид соціальних практик, чим і підвищує рівень віктимності.

Третій аспект криміногенного потенціалу ЗМІ розкривається через реконструкцію злочинності через журналістську діяльність. Це стосується саме публікації пропаганди, закликів щодо вчинення окремих одиничних злочинів і породження злочинності загалом, акцентування громадськості на способах, знаряддях вчинення злочинів, «рекомендації» злочинного характеру у насильницьких сценах новин, використання інформаційного ресурсу ЗМІ як «знаряддя» злочину. У перших двох вимірах криміногенного потенціалу ЗМІ виступали інструментом для культивування антисуспільних настанов, викривлених оціночних суджень, розбещують свідомість вседозволеністю та безкарністю, нав'язують безсоромність та схильність до насильства. Проте третя характеристика діяльності ЗМІ відповідає за активізацію «спускового» механізму, тобто виступає детермінантом злочинної активності.

Є також доцільним розглянути механізм дії криміногенного впливу ЗМІ на масову свідомість та окремого індивіда, що яскраво прослідковується завдяки аналізу конкретного ряду дій.

1. Висвітлення в ЗМІ переліку способів, знарядь, конкретних особливостей вчинення злочинів.

Такі подробиці вчинення конкретного кримінально-каранного діяння (найбільш сприятливий час, обстановка, найбільш поширенні знаряддя для реалізації злочинного наміру, спосіб вчинення тощо) виступають каталізатором для втілення кримінальної мотивації у безпосередню форму аналогічного чи схожого злочину. Як правило, транслювання такої інформаційної продукції націлене на підвищення зацікавленості з боку об'єкта впливу, але разом із тим є пропаганда та схилення до скоєння висвітлених злочинних подій.

2. Драматизація, романтизація злочинного способу життя та його прибічників.

Романтизація злочинності проявляється у показі життя злочинців («із середини») – споживач такого продукту немовби занурюється у внутрішній світ переживань, емоцій, думок злочинця й оцінює їх із гуманістичної позиції. Питомна вага такого впливу належить кінематографу (існування окремого жанру – кримінальна драма), серіалів, які описують або групу злочинів, або кілька пов'язаних між собою єдиним злочинним наміром дій. При цьому задля підсилення попиту на таку інформаційну продукцію у сюжеті злочини залишаються безкарними, що створює факультативні мотивації для скоєння кримінальних правопорушень [5]. Романтизації злочинності та злочинців

сприяє поширення злочинного способу життя на сторінках книжкових видань певних жанрів.

3. *Реклама засобів фонових явищ злочинності – алкогольної та тютюнової продукції.*

Популяризація негативних залежностей (алкоголізм, наркоманія, паління) супроводжують більшість сцен кримінальної спрямованості, що висвітлюють злочинний спосіб життя кримінальних авторитетів як їх невід’ємний атрибут. Статистичні дані за жовтень 2018 р. свідчать про таке: загалом було виявлено 97 010 осіб, що вчинили кримінальне правопорушення, з них 37 399 осіб перебували у стані алкогольного сп’яніння і 1 230 осіб – у стані наркотичного, токсичного або психотропного відповідно, тобто 1/3 кримінально-караних діянь була скоєна під впливом алкогольних, наркотичних чи інших речовин [6].

4. *Пропаганда кримінальної субкультури.*

Метод пропаганди, навіювання та закріплення в людській свідомості викривлених ціннісних орієнтацій на задоволення нагальних потреб та досягнення бажаного ефекту лежить у площині просування кримінальної субкультури через масову комунікацію.

Ю.І. Гололобова зазначає, що метод пропаганди кримінальної субкультури включає кілька елементів: 1) створення привабливої ілюзорної «картинки» злочинного світу; 2) негативне забарвлення діяльності органів кримінальної юстиції через неконструктивну критику їх роботи, викривання осіб, що обіймають особливо відповідальні адміністративні посади, дослідження недоліків у діяльності політичних лідерів – усе це активізує та спрямовує більшу терпимість та байдужість соціуму до розвитку злочинності і відволікає його увагу; 3) ідеалізований «імідж» кримінальних авторитетів та злочинців загалом, а також владних представників корумпованих державних структур; 4) культивування кримінальної ідеології. Тобто шляхом закликів, надання інформації щодо можливості уникнення покарання, створення образу легкості у досягненні бажаного блага злочинним шляхом, підривання авторитету державних службовців, правоохоронних та судових органів й поширення звичаїв та стилю життя у кримінальному світі ЗМІ опосередковано здійснюють вплив на про-

цес реалізації кримінальної мотивації у формі злочинних посягань [7, с. 61–63].

5. *Висвітлення діяльності правоохоронних, судових органів із позиції неефективності та некомпетентності.*

Викривлення інформації в такому ракурсі деструктивно відбивається на ставленні суспільства до цих державних інститутів захисту законних прав і інтересів осіб, породжуючи недовіру, байдужість, небажання серед населення, а тому збільшувати рівень латентної злочинності. Як зазначає А.І. Долгова [8], відбувається стигматизація співробітників правоохоронних органів через таку негативну оцінку їх діяльності.

Підсумовуючи вищезазначене, необхідно сформулювати певні **висновки**. По-перше, ЗМІ, виступаючи у ролі доволі розвиненого соціального інституту, здатні здійснювати суттєвий вплив через інформаційний продукт. Він має антикриміногенний, криміногенний аспекти, останній, своєю чергою, активізує механізм злочинної поведінки реципієнтів такої інформації, що мають антисуспільні настанови і тяжіють до девіантних форм поведінки. По-друге, через кримінальний вектор у діяльності масмедіа формується низка негативних стереотипів у масовій свідомості – безкарність, байдужість, апатія, агресія, схильність до насильства, «легкої наживи». Шляхом фальсифікації суспільно важливих фактів, поширення неперевіраних даних під виглядом достовірних, дискредитації політичних лідерів, працівників державних правоохоронних органів, порушення правил моралі, представлення фактів у світлі сенсаційності й акцентування на конкретних негативних подробицях певних злочинних посягань ЗМІ прямо чи опосередковано впливають на причинність злочину, а також її стан, рівень та динаміку у бік збільшення. По-третє, створення образу привабливості злочинного світу, героїзації самих злочинців, інформування про способи та методи скоєння кримінальних правопорушень, різка критика правоохоронної та запобіжної діяльності органів кримінальної юстиції, просування злочинної ідеології в широкі маси формують відповідні криміногенні ціннісні орієнтири в суспільній свідомості й тим самим сприяють формуванню кримінальної мотивації чи її реалізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Головін Б.М. Загальна характеристика детермінантів злочинності в Україні. Форум права: електрон. наук. ф.ах. вид. 2014. № 1. С. 106–111. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.
2. Шоткинов С.А. СМИ и преступность: специфика взаимодействия. Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. 2003. № 1(6). С. 239–250. URL: [http://www.unn.ru/pages/e-library/vestnik/99990195_West_pravo_2003_1\(6\)/B_2-13.pdf](http://www.unn.ru/pages/e-library/vestnik/99990195_West_pravo_2003_1(6)/B_2-13.pdf).
3. Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2657-XII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>.
4. Д’ячкова М.О. Засоби масової інформації як кримінологічний феномен: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2018. 23 с. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/9601/%D0%94%E2%80%99%D1%8F%D1%87%D0%BA%D0%BE%D0%B2%0%B0%20%D0%9C.%D0%9E..pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
5. Мокряк М.О. Вплив засобів масової інформації на детермінацію злочинності. Підприємство, господарство і право. 2017. № 11. С. 195–198. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/11/42.pdf>.
6. Аналіз статистичних даних Генеральної прокуратури України за жовтень 2018 р. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?_m=fslib&t=fsfile&c=download&file_id=205511.
7. Гололобова Ю.И. Средства массовой информации и преступность: криминологический аспект: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2002. 161 с.
8. Долгова А.И. Реагирование на преступность: концепции, закон, практика: [монография]. Москва: Российская криминологическая ассоциация, 2002. 308 с.